

ВІДГУК

офіційного опонента **Мосур Оксани Сергіївни**, кандидата філологічних наук, доцента,
доцента кафедри української мови імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університету імені Івана Франка про дисертаційну працю
Сарган Надії Юріївни «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія

Актуальність теми дослідження. Дослідження сучасної чи історичної мікротопонімії конкретного регіону – це завжди поповнення ще одним пазликом загальної мозаїки мікротопонімної картини України.

Тому зосередження дисертантки на дослідженні становлення мікротопонімії власне Житомирського Полісся є актуальним і не викликає жодних заперечень, адже, як зазначає авторка, “відсутність значних міграційних процесів і специфічні природні умови на цій території сприяли формуванню унікальної мікротопонімії, яка зберігає інформацію про соціально-економічні, культурно-історичні та природні особливості вказаного регіону. Цей пласт онімної лексики – важливе джерело відомостей для реконструкції історичних процесів, дослідження мовної еволюції та вивчення взаємодії між етносами” (с.18–19).

Дисертаційна праця є доповненням до переліку наукових робіт, присвячених аналізу мікротопонімів у лексико-семантичному та структурно-словотвірному аспектах (О. І. Михальчук, О. В. Заїнчовська, Н. І. Лісняк, Н. В. Сокіл, Н. Р. Яніцька, В. Ф. Баньої, Н. І. Бицко, Н. В. Вебер, Л. П. Білінська, О. С. Мосур та ін).

Безсумнівно, що дослідження є актуальним, адже воно зумовлене потребою розвитку й поглиблення теорії мікротопоніміки та ономастики загалом, та потребою фіксації, систематизації та наукового аналізу мікротопонімії Житомирського Полісся, які ще не були об’єктом спеціального комплексного лінгвістичного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, положень, сформульованих у дисертації, їхня достовірність. Структура наукової роботи зумовлена поставленими перед собою завданнями, логічно побудована. Мета, предмет і об’єкт дослідження у вступі чітко сформульовано. Зібрано історичну й сучасну мікротопонімію Житомирського Полісся, укладено реєстр, який налічує 7350 назв; розподілено зафіксований мікротопонімікон за семантикою твірних основ на дві групи: відапелятивну та відонімну лексику; визначено співвідношення загальних і власних

назв, відображених в основах мікротопонімів; проаналізовано способи творення мікротопонімів Житомирського Полісся та з'ясовано продуктивність основних словотвірних моделей та відповідних формантів; простежено вплив географічного розташування, історичних процесів та діалектних особливостей на мікротопонімну систему досліджуваного ареалу. Джерельна база дисертаційної праці Надії Сарган поєднує історичні документи XV–XVIII ст.; актові книги XVI–XVII ст.; фрагменти військово-топографічної карти (1846–1863 рр.); видання «Списокъ населенныхъ мѣстъ Волынской губерніи» (1906 р.); «Словник мікрогідронімів України: Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина» (2004 р.); довідники; назви, зібрані методом анкетування та польових досліджень (2021–2024 рр.). Переконливим є використання дисертанткою загальнонаукових (індукції, дедукції, гіпотези, аналізу, синтезу, порівняння, таксономії) і лінгвістичних методів (описовий метод, текстологічний аналіз, порівняльно-зіставний метод, словотвірний, структурний, семантичний, етимологічний аналіз, кількісний (квантитативний, математично-статистичний) метод), що зумовлено метою і завданнями наукової праці.

Три виокремлені розділи дисертації розкривають поставлену мету й окреслені завдання. Перший розділ – **“Стан і перспективи дослідження мікротопонімії в українському мовознавстві”** – традиційно репрезентує аналітичний огляд теоретичних напрацювань попередників, окреслює “особливості розвитку мікротопонімічних студій на тлі різноаспектних досліджень із ономастики, процес становлення поняття мікротопонім та історію пошуку мовознавцями характерних рис, що вирізняють мікротопоніми на фоні інших топонімічних класів і доводять їхню наукову значущість” (с.23). Проаналізувавши неодностайні погляди вчених на суть поняття “мікротопонім”, перелік географічних об’єктів, власні назви яких доцільно іменувати мікротопонімами, Надія Сарган не пропонує власного визначення терміна, проте зауважує, що “подальше вивчення мікротопонімікону України в різних аспектах дасть змогу установити його специфічні риси та на основі цього запропонувати точніше визначення цього поняття” (с. 39). Услід за Т.І. Поляруш, Д.Г. Бучком, О.І. Проць та ін., у дисертації авторка до мікротопонімів зараховує “мікрогідроніми (болота, заглиблення у водоймах, броди, потоки, джерела тощо), мікроойконіми (хутори, присілки, кутки, слободи тощо), мікроороніми (горби, підвищення, яри тощо) і т. д.” (с.39).

Другий розділ – **“Лексико-семантичний аналіз твірних основ мікротопонімів Житомирського Полісся”** – присвячено дослідженню відонімних (2.1) та

відапелятивних (2.2) власних назв малих географічних об'єктів. До відпропріальних онімів зараховано ті, які утворені від антропонімів, топонімів. Продуктивними твірними антропонімними базами були особові імена та протопрізвища і/або прізвиська. Багатство особових імен регіону представлено чоловічими та жіночими автохтонними слов'янськими та християнськими найменуваннями. Авторка підкреслює, що складно розмежувати протопрізвища (прізвищеві назви) та прізвиська. До твірних баз-топонімів зараховано гідроніми, ойконіми, мікротопоніми. Відапелятивні мікротопоніми Надія Сарган традиційно поділяє на назви, мотивовані географічними термінами, та похідні від лексем антропогенного походження. Географічна номенклатура Житомирського Полісся представлена орографічною, гідрографічною термінологією, лексемами, що характеризують особливості ґрунту, відображають інші особливості топооб'єктів (наприклад, територію за звуком чи запахом, об'єкти за конфігурацією, їхню якісну характеристику), фіто- та зоономенами. Лексика антропогенного походження відображає різні аспекти життя і побуту мешканців краю. Твірними основами мікротопонімів є назви типів поселень та їхні частини, житлово-господарських угідь, осель та їхніх частин, будівель господарського призначення, оборонних, гідротехнічних споруд, назви шляхів сполучення, а також лексика, яка відображає господарську діяльність людей (землеробство, тваринництво, промисловість), сакральну сферу.

Дисертантка подає множинну мотивацію власних назв, наголошує на варіативності та синонімічності лексем-твірних основ мікротопонімії, зокрема гідрографічної термінології.

У третьому розділі – **“Структурно-словотвірний аналіз мікротопонімів Житомирського Полісся”** – мікротопоніми поділено на прості (однослівні), складні, складені. Прості та складні мікротопоніми краю утворені лексико-семантичним (онімізацією, трансонімізацією), морфологічним (суфіксацією, префіксацією, конфіксацією), морфолого-синтаксичним (субстантивацією) способом, складанням, зрощенням, аббревіацією. Складені мікротопоніми поділено на двослівні (двокомпонентні), кількокомпонентні власні географічні назви та прийменникові конструкції.

Наукова новизна одержаних результатів, їхня теоретична і практична значущість. Не викликає сумнівів наукова новизна одержаних результатів, їхня теоретична і практична цінність. Дисертація Надії Сарган виконана в класичному лексико-семантичному і структурно-словотвірному руслі, поповнює скарбницю

мікротопонімів України новими онімами (як сучасними, так й історичними), доповнює і розширює теоретико-методологійні засади опрацювання мікротопонімії. Зібраний мікротопонімний фактаж можна використати для укладання словника мікротопонімів Житомирського Полісся. Результати кількісного аналізу доповнюють науковий виклад матеріалу, відсоткове співвідношення твірних баз мікротопонімії Житомирського Полісся репрезентує і унаочнює вплив географічного розташування, історичних процесів на мікротопонімну систему досліджуваного ареалу. Доречно прокоментовано діалектні особливості окремих мікротопоназв (*Шинкари* (дорога (2021–2024) до с. Тупальці Н-В.) (с. 55), *Жалобы* (уроч. (1846–1863), с. Кочичине Ємлч.) [Шуберт, 21,6], *Жалобница* (бол., с. Селезівка Овр.) (с. 69), *За пілорамою старою* (уроч. (2021–2024), с. Поліянівка Звяг.) (с. 158).

У дисертаційній праці наявний авторський підхід в аналізі й описі мікротопонімного матеріалу з погляду семантики твірних баз, структури онімів та їхнього творення. Наукові твердження і висновки належно обґрунтовані, підтверджені ілюстративним фактажем; одержані результати дослідження корелюють з поставленими завданнями.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Структура дисертаційної праці Надії Сарган логічно побудована. Дослідження здійснено відповідно до чинних вимог щодо наукових праць цього виду. У трьох розділах роботи поетапно розв'язано поставлені у вступі завдання. Анотація і ключові слова узгоджуються зі змістом дисертації.

Аналіз мікротопонімів в лексико-семантичному і структурно-словотвірному ключі здійснено всесторонньо, враховано випадки множинної мотивації власних назв. Висновки до розділів органічно підсумовують і узагальнюють написане, акцентують на важливих моментах.

В авторських публікаціях представлено фрагменти усіх розділів наукової роботи, а їхня кількість і обсяг відповідають чинним вимогам до оприлюднення матеріалів дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Наукова робота як поживає інтерес до теми дослідження, так і залишає простір для суб'єктивних міркувань. Позитивно оцінюючи дисертаційну працю, не применшуючи наукових здобутків авторки, висловимо кілька зауважень та рекомендацій:

1. У списку використаної наукової літератури багато російських, білоруських видань і публікацій українських вчених російською мовою (наприклад, позиції № 63,

№ 66–69, № 104, № 105, № 116–118, № 124, № 129–133 ..., № 165–169...), значну кількість яких використано в підрозділі 1.1. З історії дослідження української мікротопонімії (с. 30–31). Вважаємо таке цитування недоречним, беручи до уваги Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності від 04.08.2022 № 7633 та Рекомендації Комітету з питань етики щодо припинення (обмеження) використання джерел інформації держави-агресора в наукових публікаціях (протокол № 36 (46) від 30 листопада 2023 року).

2. У дисертації вказано, що застосовано “текстологічний аналіз (оскільки власні назви потрібно зібрати з джерел)” (с. 45), проте не продемонстровано алгоритму його використання на прикладі конкретного джерела. Виникає питання: чи компоненти *гряды і болото* є частиною власних назв *Брусь Гряда* (уроч. (1846–1863), с. Селезівка Слов.) [Шуберт, 20,6] (с. 80), *Болото Ладогова волока* (бол. (1846–1863), с. Миролубів Лугин.) [Шуберт, 20,6] (с. 86), *Болото Слепой Мох* (бол. (1846–1863), с. Бірківське Овр.) (с. 99), *Болото Рога* (бол. (1846–1863), с. Лучанки Слов.) [Шуберт, 20,7] (с. 111)?

3. Надія Сарган здійснила скрупульозний словотвірний аналіз мікротопонімії досліджуваної території, однак, на наш погляд, однослівні за структурою мікротопоназви у формі прикметника доцільніше кваліфікувати як деривати морфолого-синтаксичного способу творення. У дисертації авторка зараховує їх до онімів, утворених онімізацією апелятивів (лексико-семантичний спосіб творення). Пор.: “У всіх індоєвропейських мовах топоніми належать до розряду іменників (субстантивів). Однак за походженням серед них виокремлюють значну групу прикметників (ад’єктивів) [117, с. 66–67; 30, с. 172]. Більшість таких назв указує на якісну характеристику об’єктів: **Вѣрхній** (став (1989), с. Побичі Овр.) [СМЗУ, с. 121], **Высокое** (уроч. (1846–1863), с. Замисловичі Олев [Шуберт, 20,6], **Дальня** (уроч. (1846–1863), с. Журжєвичі Олев.) [Шуберт, 20,6], **Живá** (крин. (2004), с. Пулино-Гута Черв.) [СМЗУ, с. 131], **Крáсне** (бол.: (1988) с. Бараши Ємч., (2004) с. Леніне Рад.) [СМЗУ, с. 146], **Мокрый** (уроч. (1846–1863), с. Радовель Олев.) [Шуберт, 21,6], **Старé** (бол. (1988), с. Щорсівка Корс., с. Дениші Жит.) [СМЗУ, с. 180], **Тíхе** (бол. (1988), с. Черевки Овр.), **Тíхий** (став (1962), с. Колодіївка Черв.) [СМЗУ, с. 183], **Тóпке** (бол. (2004), с. Кожухівка Корс.) [СМЗУ, с. 183], **Чíсте** (бол. (1988), с. Велика Чернігівка Овр., (2004) с. Любарка Нар.; торф.: (1959) м. Овруч., (1962) с. Мелені Корс.) [СМЗУ, с. 189] тощо.

У морфемній структурі ад'єктивних назв наявні такі суфікси: -н-: **Гурне** (уроч. (1846–1863), с. Малоглумчанка Ємлч.) [Шуберт, 21,6] < Горне / Гірне (Гурне, очевидно, полонізм), **Кальне** (уроч. (1846–1863), с. Болярка Ємлч.) [Шуберт, 21,6], **Крапивня** (уроч. (1846–1863), с. Кривотин Ємлч.) [Шуберт, 21,6], **Лозна** (уроч. (1846–1863), с. Дубники Грдн.) [Шуберт, 21,6], **Хвойна** (уроч. (1846–1863), с. Лопатичі Олев.) [Шуберт, 21,6]; -ов- / -ев- (**Ольхова** (уроч. (1846–1863), с. Осівка Ємлч.) [Шуберт, 21,6]), -еньк- (**Бѣлинькое** (уроч. (1846–1863), с. Кривотин Ємлч.) [Шуберт, 21,6])...” (с. 174).

Так само викликає сумніви і віднесення до дериватів суфіксального способу творення мікротопонімів на зразок **Борутине**, **Дриглів**, **Опанаськове** і ін., наприклад: “Серед досліджуваних мікрооиконімів із суфіксами -ев, -ов (> -ів) та -ин представлені такі: **Борутине** (х. Виступовицької с. р. Овр.) [АТП, с. 180] < Борута < Борис [Купчинська 2016, с. 128–129; Трійняк, 52]; **Дриглів** (х. Карвинівської с. р. Дзерж.) [АТП, с. 169] < Дригло < дригати [ВТС, с. 248; Габорака, с. 171]; **Зубров** (х. (1846–1863), с. Журба Овр.) [Шуберт, 20,7] < Зубр < зубр [Чучка 2011, с. 198]; **Климкове** (бол. (2004), Новина Корс.) [СМЗУ, с. 141] < Климко [Яцук, с. 15] < Клим, Климентій [Аркушин 2009, с. 71; Трійняк, с. 30]; **Клітчин** (х. Левківської с. р. Жит.) [АТП, с. 173] < Клітка < клітка [СУМ 4, с. 185]; **Короленків** (х. Паволочівської с. р. Дзерж.) [АТП, с. 169] < Короленко < Король [Габорака, с. 253]; **Костикове** (бол. (1989) Краснопіл Корс.) [СМЗУ, с. 145] < Костик < Костянтин [Аркушин 2009, с. 72; Трійняк, с. 31; Яцук, с. 15]; **Опанаськове** (дж. (2004), Новина Корс.) [СМЗУ, с. 163] < Опанасько < Опанас [Трійняк, с. 36; Яцук, с. 22]; **Павлушкове** (бол. (1988), Каленське Корс.) [СМЗУ, с. 165] < Павлушко [Яцук, с. 23] < Павло [Аркушин 2009, с. 136; Трійняк, с. 37]; **Соболів** (х. Став-Слобідської с. р. Рад.) [АТП, с. 184] < Соболь < соболь’ [Габорака, с. 258; СУМ 9, с. 433; Редько, с. 98]; **Янкове** (бол. (1988), с. Киянка Ємлч.) [СМЗУ, с. 193] < Янко < Ян < Јап [Трійняк, с. 45] тощо” (с. 181).

Уважаємо, що такі мікротопоніми утворені також морфолого-синтаксичним способом (субстантивацією), як і однокомпонентні оніми на -ськ(ий), -ів-ськ(ий), -ин-ськ(ий): “**Белевская** (зем. (1471), Жит. пов.) [АЮЗР 7, II, с. 7]; **Буслівське** (бол. (2004), с. Новопіль Черн.) [СМЗУ, с. 118]; **Голишинський** (х. (1946) Голишівської с.р. Олев.) [АТП, с. 181]; **Гордійвська** (коп. (2004), с. Неділище Ємлч.) [СМЗУ, с. 125]; **Дмітрівське** (бол. (2004), с. Вільшанка Ємлч.) [СМЗУ, с. 128]; **Кирилівське** (бол. (2004), с. Кам’яний Брід Корс.) [СМЗУ, с. 140]; **Коваліхівське** (торф. (1959), 23 км на півн. зах. від смт Олевськ) [СМЗУ, с. 141]; **Ковалівське** (торф (1959): 22 км на півд.

зах. від м. Житомир; у правобер. запл. р. Кам'янка, Олев.) [СМгУ, с. 142]; Люба́хинське (торф. (1959), 11 км на півд. схід від м. Звягель) [СМгУ, с. 154]...” (с. 183).

Складання, на нашу думку, як один із способів творення складних мікротопонімів слід розглядати в межах лексико-синтаксичного, а не морфолого-синтаксичного способу творення (с. 192).

Загальний висновок. Дисертаційна праця Надії Юріївни Сарган «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся» є оригінальним, завершеним дослідженням, має як наукову, так і практичну цінність, поповнює онімний фонд України новим мікротопонімним фактажем. Дисертація повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 зі змінами), а її авторка – Сарган Надія Юріївна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності 035 «Філологія».

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

імені професора Івана Ковалика

Львівського національного

університету імені Івана Франка

Оксана МОСУР